

MIRAN HLADNIK

Druge vas junake

Ime mu je bilo Mlinarjev Janez, imeli so ga za slovenskega junaka in njegova slava je v drugi polovici devetnajstega stoletja daleč presegala Krpanovo. Je Mlinarjev Janez ponujal Slovencem lepšo, ustrežnejšo samopodobo in udobnejši in privlačnejši recept za obnašanje?

Beroči Slovenci so se z Mlinarjevim Janezom seznanili najprej v *Novicah* proti koncu leta 1858. V petih nadaljevanjih je bila objavljena približno četrtnina sto trideset strani dolge knjige, ki je nekaj kasneje izšla v Zagrebu pod naslovom *Mlinarjev Janez slovenski junak ali vplemitenje Teharčanov* in je nosila letnico 1859. Spisal jo je "po narodni pripovedki iz srede petnajstega stoletja" Ferdo Kočevar. Zgodba gre na kratko takole: Celjski grof Ulrik (Urh) zalezuje mlado Pengarjevo Marjetico iz Teharij, kar pa ni všeč njenemu fantu, Mlinarjevemu Janezu. Grof pošlje na vas v meniha preoblečenega ovaduha, da bi ugrabil Marjetico. Fantje odkrijejo nakano, grofa ujamejo in mora jim obljubiti poplemenitenje, če hoče, da ga izpustijo. Pri volitvi vaškega načelnika (zanj kot najbolj korenjaški fant kandidira Janez) to res stori. Urhu, ki slovi zaradi nemoralnega življenja – onečastil je že več deklic v okolici – in je v sporu s cesarjem in papežem, prinese papežev poslanec izobčilno pismo. Da se stvar ne bi razvedela, Urh poslanca zapre v bežigrajsko ječo, Teharčane z Janezom na čelu pa pošlje ječo stražit. Fantje poslanca osvobodijo. Pride do spopada med Teharčani in grofom. Janez grofa v tri ure dolgem dvoboju premaga, pokončati pa si ga ne upa. V strahu pred grofovo jezo Janezova skupina zapusti

domači kraj in se gre pred Beograd bojevat s Turki. V boju se odlikujejo, vendar Janez skupaj z Voglarjevim Mihom pade v turško ujetništvo. Sužnjuje v Carigradu, z Mihom se ločita, pa se v Alžiru na ladji spet srečata. Šele tedaj Janez v Mihiu prepozna v fanta preoblečeno Marjetico, ki mu je vseskozi sledila in mu v boju reševala življenje. V obupu se že hočeta pognati v morje, ko slučajno pride mimo papežev odposlanec, ki je Janezu dolžan zahvalo za rešitev, in pove, da jima je kupil svobodo. Odpotujeta domov, ker so medtem Urha v Beogradu v skladu z zgodovinskim poročilom v nekem prepiru ubili. Pridno delata in še dolgo živita.

Na prvi pogled je tema poplemenitenja vaščanov Teharij, ki jo v podnaslovu napoveduje nerodna beseda *vplemitenje* in kasneje *vplemenitba*, za lase privlečena, vendar čisto brez zgodovinskega ozadja le ni. Podrobnosti o tem, zakaj naj bi Celjski grofje Teharčanom podelili plemstvo, sicer niso znane, ker so dokumenti v nekem požaru zgoreli, izpričane so le potrditve posebnih pravic leta 1537 in 1751; čisto svobodni Teharčani seveda niso bili. Po nekem izročilu je grof poklonil plemstvo svojemu logarju, v čigar hčer je bil zaljubljen. Druga, verjetnejša možnost je, da so Teharčani potomci spremstva Elizabete Frankopanske, ki je prišlo z njo v Celje, ko se je poročila s Friderikom II. Po tretjem, ljudskem viru so grofje, ki so bili menda precej pohotni, dajali svoje nezakonske otroke Teharčanom v rejo in jih pri tem bogato obdarovali; ko so dečki malo odrasli, so jih vzeli za paže. Po ljudski govorici pride ime Teharje od obljube, ki so jo vaščani dali grofu ob podelitvi plemstva, da bodo o tem *tih*o. Celjska zgodovina je že pred *Mlinarjevim Janezom* burila domišljijo slovenskih pisateljev, kar nekaj knjig na temo Celjskih grofov pa najdemo tudi v zbirki nemških zgodovinskih romanov na naslovu <http://germanistik.uibk.ac.at/hr/> – seveda brez Teharčanov v glavni vlogi. O teharski zgodovini sta obširno razpravljala Andrej Fekonja v *Ljubljanskem zvonu* 1885 in Jožef Pečnak v časopisu *Náš dom* 1896, kasnejših literarnih in zgodovinopisnih obdelav Celjskih grofov pa je preveč, da bi jih tukaj naštevati.

Kmalu na začetku *Mlinarjevega Janeza* najdemo tale opis junaka (da bo bolj berljivo, navajam iz ene kasnejših izdaj):

Najmanj za pol glave je bil višji od drugih, rasti je bil čvrste, kakor mlad hrast v dobravi. Rdeč telovnik z debelimi srebrnimi gumbi, črne, umetno in bogato obšite irhovke, čez kolena visoki škornji, na glavi pa nizek klobuček – kastor – bolj na levo stran, izpod katerega se je videla pisana svilena kapa, – vse to nam je kazalo junaka stare korenine in reči moram, da se mu je dobro podalo. Z njegovega jasnega obraza je odsevala neustrašljivost in neka plemenita predrznost. Na lahko zakrivljenem nosu se mu je bralo silno junaštvo in skušeni ljudje, ki so obredli mnogo sveta, so pravili, da Mlinarjevemu Janezu ni para v devetih deželah. V irhastih hlačah je nosil ob stegnu zataknjene dragocene, s srebrom okovane nože. Kakor orel na pečini je pogledoval drzno tu pa tam po ljudeh, ki so od vseh krajev vreli skupaj.

Brez dvoma so takle junak in njegove dogodivščine morali Slovencem ugajati. Dokaz so spontani, od literarne zgodovine in šole neukazani ponatisi v Celju v letih 1892, 1900, 1905, 1910 in 1922. Leta 1939 je Viktor Kokalj iz *Janeza* napravil "ljudsko igro pod milim nebom", pojavil se je tudi libreto za opero, kar je ustrezalo Kočevarjevi začetni nameri, da napravi gledališko delo in ne povesti. Kljub odmevnosti in popularnosti literarna zgodovina knjige ni priznala. Izvod natisa iz leta 1892, ki ga hranijo v NUK-u, ima na naslovni strani rokopisno pripombo "Za šolsko mladino neprimerna!", ki jo je podpisal učitelj in pisatelj Josip Bezljaj. Zamere do njega so se začele kuhati že zdavnaj prej in so se nanašale na tisti literarni element, ki večino bralcev ponavadi prav malo briga, na jezik.

Že pred objavo v *Novicah* je po rokopisu očitno šaril urednik Bleiweis in ga jezikovno prilagajal. Potrudil se je dosledno nadomestiti nekatere preveč izrazite ilirske oblike (*na stražu* je spremenil v *na stražo*, *petnajstoga* v *petnajstega*), vendar pri delu ni bil preveč dosleden, saj je na drugih mestih sam dodajal ilirske oblike, na primer ko je *junaki* spremenil v *junaci*. Lektoriranje je bilo že pred sto petdesetimi leti dvorezen posel: lektorirani *Janez* je bil mestoma boljši od predloge, mestoma pa ga je lektura pokvarila. Lektor je uveljavil oblike *slovensk* nam. *slovenski*, *najdel* nam. *našel* in se izkazal za površnega bralca, ko je Kočevarjev izraz *čestnu stražu* (častno stražo) popravil v nesmiselno *cestno stražo*. Med enkratnimi spremembami jih je večina stilistične narave in predloge niti ne popravljajo niti ne kvarijo, na primer zamenjava *prestrašil* v *preplašil*. Urednik je Kočevarjevo besedilo nekoliko bolj zavzeto razčlenil na odstavke in *boga* v pozdravih zapisoval z veliko namesto z malo začetnico: *z Bogom* namesto *s bogom*.

Bleiweisove vsebinske spremembe so bile sicer redke, vendar pomenljive. Ko je izpustil odstavek z zgodovinskimi podatki o Celjskih grofih in njihovih bitkah, je objavi dal značaj tradicionalne, ljudske, krištofsmidovske literature in spregledal avtorjev namen napraviti tekst, ki naj bo podoben tujemu zgodovinskemu romanu; Kočevarju je bilo namreč veliko do tega, da bi zgodbo v Scottovem slogu obširneje podložil z zgodovinopisnimi podatki. To mu ni uspelo, ker v Gradcu ni mogel do arhivskih virov, in prvi slovenski zgodovinski roman je lahko zato šele čez petnajst let napisal Josip Jurčič. Pomembno urednikovo dopolnilo je v primeru povedi "Kamor Slovenec enkrat udari, več izdā kakor če Nemec desetkrat mahne." V knjigi so jo lahko prebrali v politično bolj korektni obliki: "Kamor Slovenec vdari, se reče da izdā."

Kočevar se je natanko zavedal, da se s svojim jezikovnim nazorom razlikuje od osrednje literarne skupine in da njegova jezikovna odločitev ne bo ostala brez posledic. Zato jo je že v uvodu zagrebške izdaje takole pojasnil:

Kar se jezika tiče, bo vsaki čestitih čitateljev koj na prvi pogled zapazil, da nisam se držal ne "železnih pravil" ne izključive slovenščine, to je, jezika, kteri se dan današnji sploh v slovenskih knjigah rabi; ampak, da sam se v

slovstvenih odlikah, i sem ter tje tudi v poedinih izrazih hrvatsko-srbskomu poreklju bližal, al to vendar tudi samo toliko, da razumljivost moje besede bo vsakomu Slovencu lahka, kter se je le malo čez prag svoje hiše po svetu ogledal. Ako bi se pa vendar kdo na čim spotikal, naj se v naših časopisih zoper mene oglasi, odgovor bo dobil, kolikor toliko zadostiven; celó kjer nočem naštevanjem i razlaganjem posebnostih moje pisave ta predgovor čez namiru raztegnuti.

V *Novicah* je Kočevarjeva knjiga doživela le rahlo anonimno grajo, v *Slovenskem glasniku*, ki je sicer nekaj tednov prej navdušeno napovedoval, da bo povest gotovo dosegla tako popularnost, kot jo je Ciglerjeva uspešnica *Sreča v nesreči* (1836), pa je izzvala uničujočo kritiko Matije Valjavca. Valjavec je Kočevarju očital, da je njegov jezik "čudna zmes" nemške misli in skladnje ter "jugoslovenščine, ki je lepa prazna puhla domišljava, prijetna sanja, ki se ne more in se ne bo nikoli uresničila." Valjavec si je res dal duška: "Gospod Kočevar, preden mislite spet kakšno knjigo pisati, vzemite najpred v roko slovnico, pa se je dobro učite, da se vas kake slovniske pravila [...] primejo." Kočevar je Valjavcu odgovoril v zagrebških *Narodnih novinah*, ker so mu tako v *Slovenskem glasniku* kot v *Novicah* odgovor nedemokratično zavrnil; osrednja slovenska literarna in jezikovna skupina se je proti alternativnim predlogom borila brezobzirno: z utišanjem nasprotnikov in z molkom.

Po dobrih tridesetih letih je leta 1892 Kočevarjeva povest izdatno jezikovno prečiščena ponovno izšla. Ker je bil avtor že pod rušo, se je za številne jezikovne spremembe potrudil urednik in založnik Dragotin Hribar iz Celja in jih pospremil z naslednjo razlago:

Jezika, oziroma narečja štajarsko-hrvaškega, v katerem je izšla knjižica v prvem natisu, v drugem že zaradi jednotnosti slovenskega književnega jezika, kteri naj nas vse brate od Sotle do Adrije in od Kolpe do Drave druží in jedini, nismo nikakor mogli pridržati, ako nismo hoteli s tem priznati, da smo na rakovi poti.

Bolj kot jezikovne so zanimive vsebinske spremembe, ki jih je bilo v ponatisu deležno besedilo; iz naslednjih citatov je lepo videti, kako je narasel delež nacionalne patetike:

Opet se podkove zablistaju i brzo i brže je šlo proti ogerski meji. Tretje jutro se jim uže prikaže ogerski Stolni-beli-grad. Od daleč uže jih je spoznal Ivan Sibirjanin, ko je iz visoke line jih zagledal. // "To su Slovenci" – je djál svojim vitezem. "Vidite jih tamo, kjer se ona prašina vali. Poznam jih na njihovih bronastih čeladah i na njihovem jadernem ukanju, ktero je uže marsikteru vojsku prestrašilo. Slovenci, pod celjskim grofom Ermanom, su večidel kod bugarskoga – Nikopolja svoji hrabrosti pogina rešili celu ogersku armadu. – Sdaj nam se ni treba več skrbeti; zmaga nam je gotova! Poznam

jih kakšni su to junaki. Kamor Slovenec vdari se reče da izdá! Kako bi pa tudi graf Urh tako mogočen bil, da ne bi imel Slovencev." (1859)

Takoj na to zabliskajo se konjem podkove in v divjem diru šlo je proti ogrski meji. Tretje jutro na vse zgodaj odpre se jim razgled na ogrski Stolni Beligrad. Ivan Sibinjski stal je uprav v linah, ko se naši Slovenci v divjem diru mestu bližajo, da se je kar prah delal za njimi. "To so Slovenci," dejal je Sibinjski vitezom, "poznam jih po njihovih bronastih čeljadah in pogumnem in zvonkem ukanju, katero je vže marsikako zmago pridobilo. Pod celjskim grofom Ermanom so Slovenci s svojo hrabrostjo pri Nikopolji na Bolgarskem rešili vso ogrsko armado gotovega pogina. Sedaj se nam pa ni več treba bati, kajti zmaga nam bo gotova. Dobro jih poznam, kaki ljudje da so. Vsak je junak od nog do glave, *kjer zadene, iskra šine, šest jih pade, kjer porine, grad vali se v sip in prah!* Kako bi bil pa tudi grof Urh tako mogočen, če ne bi imel Slovencev!" (1892)

Fraze, ki sem jih označil z ležečim tiskom, si je urednik skoraj v sodobni citatni maniri sposodil kar iz pesmi Koseskega *Kdo je mar?*

Še en primer razpihovanja nacionalnega ponosa:

"Poznam vas Slovence! – To je čisto poseben narod. Srečen, ki ga lepo vlada, v peklo bi išel za njim! Ni ga morda junaka nad Slovenskim, ako se v resnici boja loti; ni ga poljedelca, gospodarja, trgovca nad slovenskim!" (1859)

"kajti poznam vas le predobro Slovence! To je čisto poseben narod, in srečen je, kdor prav umé, dobro vladati ga. V peklo bi šli Slovenci ž njim, če bi zahteval od njih. Ni ga junaka, ki bi Slovenca prekosil, kedar se ta v resnici boja loti, kakor ga tudi ni gospodarja, trgovca in ne poljedelca, ki bi slovenskega svojega vrstnika prekosil." (1892)

Se je komu vzbudil interes za intimnejše soočenje s Kočevarjevim pozabljenim besedilom? Kar dve njegovi izdaji, prva in druga, sta dostopni na naslovu <http://www.ijs.si/lit/leposl.html>.

Čas je za besedo, dve o avtorju Ferdu Kočevarju. Rodil se je v Žalcu leta 1833, v gimnazijo je hodil v Celju, opustil bogoslovni in medicinski študij na Dunaju in bil od leta 1856 naprej univerzitetni in akademijski računovodja v Zagrebu. Od tod je dopisoval v slovenske časopise, največ v liberalni *Slovenski narod*, zbiral ljudsko gradivo in si prizadeval za izid zbranih del hrvaško pišočega slovenskega pesnika Stanka Vraza. Skupaj z Vrazom je bil mnenja, da smo Slovenci premajhni za kvalitetno samostojno literaturo; h kvaliteti se lahko povzpnejo samo kot del slovanske književnosti. Zavzemal se je za ustanovitev slovenskega gledališča in matice in za vpeljavo slovenščine v šole. Njegova vseslovanska misel ni šla v skrajnosti: dvomil je v uspešnost skupnega slovanskega jezika, če bi ta zahteval ukinitve vseh drugih slovanskih jezikov.

Vsak narod naj piše svoj jezik, pravopis pa naj bo skupen in naj pripravlja pot k skupnemu jeziku. Leta 1870 je razgrnil program jugoslovanskega političnega združenja na federalistični osnovi, ki naj bi se zgodilo pod ogrsko krono; domneval je namreč, da bi mu Madžari manj nasprotovali kot Avstrijci. Svaril je pred nemško kulturo in nastopal proti staroslovencem z Bleiweisom na čelu, proti kranjskemu deželnemu zboru, ker je ta uradoval v nemščini, in proti oportunizmu slovenskih poslancev na Dunaju. Kot bančnik in pomemben narodnogospodarski publicist se je opredeljeval proti kapitalizmu. Umrl je v Feldhofu pri Gradcu leta 1877.

Anton Slodnjak pozna Kočevanjeve kritično dejavnost in mu priznava prvenstvo v resni slovenski literarnokritični publicistiki pred letom 1858, obenem pa ugotavlja, da je bil "kljub načitanosti in marsikateri bistri misli skoraj neopažen". Leposlovje je presojal po njegovi oblikovni plati, kar je bilo v njegovem času redko, in najvišje na lestvico postavljal Prešerna, kar do leta 1866 tudi ni bilo samoumevno. Danes se zdijo zanimive njegove izjave o razmerju med slovensko in hrvaško literaturo: slovenska se je približala hrvaščini in si zato pridobila tudi kajkavske bralce, ki hrvaške literature ne berejo, ker je ne razumejo dobro. Kaj je sploh lahko slovenska literarna zgodovina zamerila Kočevanju? Zamerila mu je "težko besedo" in "modrovanje o že razčiščenih jezikovnih in narodnostnih vprašanjih", to je Kočevanjeve obnavljanje načrta dvojnega knjižnega jezika, kakor ga je pred njim zastavil Vraz: za ljudstvo in za inteligenco. V časopisih za inteligenco je priporočal jezik, ki naj bo razumljiv Slovincem, Hrvatom in Srbom in naj bo pol v latinici, pol v cirilici. V publikacijah za ljudstvo pa bi se jezika le previdno približevala drug drugemu. Temeljnega Kočevanjevega dela *Mlinarjev Janez* sicer načitani Anton Slodnjak noče poznati in ga ne omenja. Kadar ga že kdo od literarnih zgodovinarjev vzame v misel, mu je zgled Kočevanjevega problematičnega jezikovnega načrta, ki naj bi združil južnoslovanske bralce. (Načrti skupnega slovanskega jezika sploh še niso mrtvi; najnovejša varianta slovanskega esperanta je na ogled na <http://www.slovio.com>.)

Zamera do Kočevanjeve jezikovne politike je bila očitno zelo globoka, saj "oficialna" kulturna Slovenija njegove knjige ni priznala niti potem, ko je bila v nadaljnjih izdajah jezikovno prečiščena. Ker zgodbi po moralični plati ni kaj očitati, je mogoče sumiti le, da knjiga vladajoči literarni skupini ni bila všeč zaradi prevelike popularnosti, ki je postavljala pod vprašaj seznam "uradnih" literarnih korifej s Franom Levstikom na čelu. Kar preveč lahkotno bi bilo trditi, da je bil pač Levstik v umetniškem pogledu neprimerno boljši od Kočevanja in da je zato zmagal v tekmi za prvenstvo. Slovenska proza je od začetka dalje hrepenela po čim daljših besedilih in *Mlinarjev Janez* je s svojimi 31.200 besedami idealu dolgega besedila, ki je dokazovalo slovensko pisateljsko kondicijo, neprimerno bolj ustrezal kot kar petkrat krajši *Martin Krpan* s pičlimi 5700 besedami. Vse kaže, da dveh junakov z isto letnico rojstva nacionalna scena ni potrebovala. Odločila se je izbirati in izbrala je tistega, ki ga je

pripravil vodja osrednje literarne skupine. Pri Kočevanju je morda motilo sklicevanje na lokalno, štajersko zgodovino in avtorjeva politična naslonitev na Vzhod. Namen njegove povesti je bil "narod naš seznaniti se slavnimi našimi predniki"; čeprav je iz konteksta jasno, da gre za naslovnega junaka, bi površni ali zlonamerni bralec utegnil razumeti, da kadi pod nos Celjskim grofom. Morda je za žalostno Kočevanjevo literarnozgodovinsko usodo krivo prav to, da so ti v ljudskem zgodovinskem spominu na strani zla (o tem, kako so podoba zlobnih Celjanov sistematično razširjali na njihovo moč ljubosumni Habsburžani, zlasti Silvio Enej Piccolomini, kasnejši papež, piše današnji Mlinarjev Janez, to je zgodovinar Janez Mlinar, v svoji sveži disertaciji o podobi Celjskih grofov v narativnih virih – v knjižnici preverite, da si imena nisem izmislil!). Kočevanjevo dejanje je želelo pritegniti k slovenskemu kulturnemu načrtu tudi Štajerce. Ljubljana ga ni sprejela naklonjeno, ker je ogrožal njen kulturni monopol. Vseslovenski nacionalni junak je moral biti s Kranjske!

Martin Krpan in Mlinarjev Janez, oba sta prisegala, da sta narodna lastnina, in oba sta hotela biti Slovencem prva junaka. Martin Krpan je to vlogo opravljal v oficialni literarni zgodovini in skozi šolsko literarno vzgojo, Mlinarjev Janez med beročim ljudstvom samim. Po svoje sta problematična oba junaška zgleda. Čeprav sta razpolagala z veliko fizično močjo in Krpan povrh še z duhovitostjo in dobršno mero zdravega razuma, so bili njuni cilji skromni. Krpan se je po opravljenem junaškem dejanju za avstrijskega cesarja zadovoljil s koncesijo za tovorjenje soli, torej z legalizacijo dotlejšnje kontrabande, Mlinarjev Janez pa ni vedel, kaj početi s podeljeno mu *diplomo nobilitatis*, in je naprej živel mirno kmetiško življenje. Ustvaril si je družino in bil v tem pogledu perspektivnejši od samskega Martina, vendar je v širšem smislu ostal socialno še nepomembnejši od njega. Konec zgodbe, čeprav je v znamenju Janezove zmage (torej zmage slovenskega ljudstva), ne pomeni bistvenega popravka zgodovinskega položaja slovenstva, ki obtiči pri minimumu družbenih in zgodovinskih zahtev. Navzlic izhodiščnemu konfliktu z nadrejeno celjsko gospodo je ostal Janez svojemu gospodarju pokoren: "Teharčani [...] bodite vedno pripravljeni, kadar nas potrebuje naš gospodar, grof Urh, da nas popelje na bojno polje slave v borbo za domovino, vero in domače ognjišče." Povest je tematizirala ambicije Slovencev kot ljudstva, ne pa kot organiziranega naroda, in je torej primer tistega preizkušenega slovenskega obnašanja, ki se zadovolji s formalnim priznanjem pravic, dejansko pa formalno zmago poplača z odpovedjo pravicam. Recept za slovensko preživetje v zgodovini je bil pri obeh junakih zunaj jasne socialne akcije: Slovenec, skrivaj svoje talente, bodi skromen, ne izkoristi možnosti, ki se ti ponujajo, da ne vzbudiš pozornosti, apetitov ali maščevanja močnejših zgodovinskih subjektov.

Mlinarjev Janez je manipulativno besedilo. Kar reče Mlinarjev Janez, to je njegovi četi sveto, kar on preudari, to velja, kar on sklene, to izvrši. Upravičeni sta tudi krutost in neusmiljenost, ki prevzameta tega sicer krotkega in blagega moža, kadar ga navda "pravični srd". Povest je oblastnikom všečno poskrbela, da se zaradi družbenih krivic nabrana jeza ni sproščala v tisto smer, od koder so krivice prihajale, ampak jo je kanalizirala proti zunanemu sovražniku, proti takim ali drugačnim "Turkom".

Kakor koli že tehtamo Janezova in Martinova junaštva, pri nečem moramo priznati Kočevarju prednost – za junaka je izbral primernejše, bolj generično ime. V slovenskem leposlovju nasploh je Janezov več kot Martinov, oba pa sta daleč pred Andreji, za katere sem svojčas domneval, da so najbolj junaško literarno ime, saj *andreios* v grščini pomeni junaški.

Martin in Janez pa nista edina junaka slovenskega pripovednega začetka. Če sprejmemo misel, da je pomembnejši tisti junak, ki se mu pisatelj bolj na dolgo posveča, potem gre prvenstvo "povesti iz 15. stoletja", *Erazem iz Jame*, Franca Malavašiča, ki je leta 1845 razvil tolikšno pisateljsko kondicijo, da mu je pripoved narasla na 10.000 besed, kar je zgornja meja kratke pripovedi. Z *Erazmom* se je Malavašič zapisal kot tvorec prve slovenske zgodovinske povesti, in to v obliki

literarizirane biografije znamenitega domačina. Snov je vzel iz Valvasorjeve *Die Ehre des Herzogthums Crain* (1689) in iz ljudskega izročila. Naslovna oseba Erazem Lueger (zapisi imena omogočajo patriotično domnevo, da je bila to nekoč slovenska rodbina Logar) je bil sprva v dvorski službi cesarja Friderika III. V dvoboju je ubil grofa Papenheima in bil zato obsojen na smrt. Pobegnil je na domač, v skalo zidan grad v Predjambi pri Postojni in dolgo zdržal obleganje svojega sorodnika, tržaškega glavarja Gašperja Ravbarja, ki je imel nalogo izročiti ga sodbi. Oblegovalce, ki so ga hoteli izstradati, je dražil tako, da jim je po vrvi spustil celo pečenega vola in sveže sadje – grad se je oskrboval po skrivnem kraškem rovu. Smrt ga je končno doletela in zaradi nenavadnosti ostala v ljudskem spominu; neki tujec je sovražniku namreč izdal, kdaj se grajski gospodar odpravlja na stranišče. S šestimi topovi naenkrat so ustrelili v slabo utrjeno stranišče in Erazma Luegerja ni bilo več. Čez sto let je cesar zaplenjeni Predjamski grad prodal potomcem oziroma sorodnikom Luegerjev, rodbini Kobencelj.

Knjižica je do leta 1907 doživela sedem izdaj (saj to je več kot Martin in Janez skupaj!); vse so bile v skladu z navado tako imenovanih knjig za mladino in preprosti narod opremljene z lepimi barvno ilustriranimi platnicami. Ivan Tavčar je hotel napisati dramo o Erazmu iz Jame, Ciril Gale je o njem narisal strip in leta 1978 je Saša Vuga izdal hudo obsežen roman v treh delih o zadnjem kranjskem roparskem vitezu *Erazem Predjamski ali vsa drzna in predrzna dejanja stotnika cesarjeve telesne straže*. Tako kot celjska je tudi predjamska zgodovina zašla še v nemško pripovedništvo: sočasno z Malavašičem se je je v "romantische Erzählung" lotil produktivni romanopisec Eduard Breier.

Leta 1852 je Malavašič napisal še obsežnejšo knjigo *Oče grof Radecki*. Izdal jo je, tako kot druge, ljubljanski založnik Giontini. Knjiga zgodbeno ni tako razgibana kot prejšnja, pohvali pa se lahko z obilico zgodovinskih podatkov in je standardni primerek priljubljenih junaških in vladarskih biografij. Na Slovenskem so knjige te vrste slavile še osebnosti, kot so bili Andrej Ravbar (1507–1575, silak, ki je na dunajskem dvoru za stavo lomil konjske podkve in si v turnirskem dvoboju prislužil ženo – nekakšen plemiški Martin Krpan; znan je tudi po tem, da je štirikrat imel dvojčke), cesar Maksimilijan (oni, ki je šel sredi devetnajstega stoletja tako nesrečno zasedat mehiški prestol), hrvaški ban Nikolaj Zrinjski, ki se je tragično uprl Habsburgu v sedemnajstem stoletju, general Laudon, ki je leta 1789 v vojni proti Turkom osvojil Beograd, Andrej Hofer, tirolski ljudski junak in leta 1809 zmagovalec nad Francozi, princ in vojskovodja Evgen Savojski, Andrej baron Čehovin (1810–1855, pogumni topničar grofa Radeckega iz Štanjela na Primorskem), Viljem baron Tegetthoff, admiral iz Maribora, ki je zmagal 1866 v bitki pri Visu, ob rojstnih dnevih seveda cesarja Franca Jožefa in umorjeno cesarico Elizabeto, v dvajsetem stoletju pa še marsikoga drugega. Nekateri od njih so bile tudi po trikrat natisnjene, s popularnostjo prve Malavašičeve pa se ne more primerjati nobena.

Ljubljanski ranocelnik in literat Franc Malavašič (1818–1863) v glavnem ni pisal izvirnih del, ampak je prevajal in prirejal nemške ljudske knjige. Pripovedi

o baronu Münchhausnu je podomačil v *Lažnjivega Kljukca* (1856), tiste o Tillu Eulenspieglu pa v *Nemškega Pavliha v slovenski obleki* (1850). Prevajal je kmečke povesti, ko te še niso imele statusa izključno slovenskega žanra, nadvse popularne povesti švabskega kanonika Christopha Schmida in nemudoma po izidu izvirnika tudi *Stric Tomovo kočjo ali življenje zamorčev v robnih državah severne Amerike* ameriške pisateljice Harriet Beecher Stowe. Bil je ocenjevalec slovenske literarne produkcije in pobudnik prepričanja, da je tržaški pesnik Jovan Vesel Koseski boljši pesnik od Franceta Prešerna. Med prvimi je začel že leta 1838 uvajati gajico namesto bohoričice.

Za razmislek o slovenskih junakih je zanimiva zlasti njegova knjižica o Pavlihu – do leta 1909 je namreč izšla kar osemkrat. V *Predgovoru* obžaluje, da to ni knjiga o slovenskem Pavlihu, "o katerem se zlasti na Gorenjskem toliko pripoveduje", ker je že tako, da znamo o tujem več povedati kot o domačem. Bukvic ni poslovenil zato, da bi z njimi bogatil slovenščino, ampak za kratek čas bralcu. Človeško življenje je nemirno, "veseli pogovori in nedolžni burki" pa žalost preženejo. Zato je moč teh povesti večja kakor moč lekarniških zdravil. Priznava, da se v knjižici bere marsikaj zarobljenega in da bo "z glavo marsikdo majal ter rekel: oj to je bil hudoben paglavec, ki ni bil vreden, da bi ga zemlja nosila! Pa namen ni teh bukvic [...] koga česar hudega učiti, ampak da vsak hudobijo spoznava, sovraži" in se je varuje. Knjiga naj bo bralcu v kratek čas in za nadomestilo "kvart in krčem ali takoimenovanih historij od strahov in copernic in družih neumnost".

Osemdeset strani debelo smešno knjigo sestavlja devetinštirideset med seboj zgodbeno nepovezanih Pavlihovih dogodivščin. Malavašič, čeprav danes slabo poznan, ni bil iz zadnje moke, saj je oral ledino tudi v humoristični prozi: Pavlihove dogodivščine so prva slovenska humoristična knjiga. Junak sam po sebi ni prav nič komičen, smešne so le situacije, ki jih izzove sebi in včasih še komu drugemu v zabavo. Pavliha je burkač, navihanec, porednež, pretkanec, nekakšen predhodnik in sorodnik Picka in Packa Wilhelma Buscha, Boba in Tedija Johna Habbertona, Ostapa Benderja Ilfa in Petrova ter Beavisa in Butt-Head. Od domačih sta postavila podobnega "revizorskega" junaka Miroslav Malovrh s *Skušnjavami Tomaža Krmežljavčka* (1910) in Vladimir Levstik s "satiričnim romanom" *Višnjeva repatica* (1920), ki je menda najdaljši slovenski humoristični tekst. Pavliha povzroča težave z nalašč dobesednim in zato napačnim razumevanjem ukazov. Šale, ki si jih privošči, so večkrat prav grobe in vzbujajo škodoželjni smeh. Udinja se pri različnih obrtnikih, ker pa se mu ne ljubi delati, ušpiči kako neumnost, ki je gospodarju v škodo, in gre drugam. Včasih si poišče žrtve med moralno negativnimi osebami (skopuhi, neumnimi ženskami in otroki, tatovi, napihnjene učenjaki), največkrat pa ga razjezijo tisti, ki so socialno višje. Pavliha preprosto ne prenaša gospode in oblasti in si ju privošči brez rezerve. Na drugem mestu lestvice nepriljubljenosti so krčmarji, sledijo kmetje, potem pa razni obrtniki: čevljarji, peki, krojači in krznarji. Ponorčuje se celo iz slepih beračev, čeprav se jim kasneje za storjeno krivico oddolži.

Prav gotovo je imel Levstik v mislih njegov tip humorja, ko je v *Popotovanju iz Litije do Čateža* (1858) dejal, da je ljudstvo v šalah rado grobo. Spoznanje pa ga ni oviralo, da ne bi na istem mestu Pavliha skupaj z lažnim Kljukcem dal za zgled šaljive povesti za ljudstvo; šaljiva povest stoji celo na prvem mestu njegovega literarnega programa. Kako zelo drugačna je komika, ki je nastajala v okviru izvirne literarne produkcije: za razliko od Malavašičevih porednežev so vajeveci s Simonom Jenkom na čelu za glavno osebo raje izbrali tepčka.

Seznam popularnih slovenskih junakov ne bo objektivni brez omembe plemenitih roparjev. Leta 1907 je v založbi ljubljanskega knjigarnarja Turka izšla "zanimiva roparska povest" *Rinaldo Rinaldini* in bila kmalu še trikrat ponatisnjena. V žanru mu delajo družbo še *Musolino, glasoviti ropar Kalabrije*, "povest iz roparskega življenja" *Fra Diavolo, Črni bratje, Roparsko življenje, Banditova nevesta* (vsi večkrat ponatisnjeni) in *Tolovajski glavar Jurij Skopec*. Znana izvirna primerka (vendar še zdaleč ne edina) sta Jurčič-Kersnikov "historičen roman" *Rokovnjači* (1882) in "povest iz časov rokovnjačev na Kranjskem" *Pod krivo jelko* (1923) Petra Bohinjca. Junak roparske povesti je družbeni izobčenec, sovražnik države in celo zločinec. Na koncu ga sicer dobijo, vendar dotlej omogoča bralcu, da se identificira z njegovo svobodo in sposobnostjo, da sam kroji svojo usodo in jemlje pravico v svoje roke ter po rokovnjaško popravlja krivično urejeni svet.

Kar Pavliha in Erazma povezuje z Martinom in Janezom in s številnimi roparji, je njihov nesporazum z oblastjo. Zanimivo, puntarski je tudi naš drugi znani Erazem, junak prvega slovenskega izrecno zgodovinskega romana, Jurčičevega *Erazma Tattenbacha* iz leta 1873. In ne pozabimo še zagonetnega Črtomirja iz Prešernovega *Krsta* (1836), ki se mu bo treba posvetiti posebej. Na začetku slovenske književnosti je nastopila kopica upornih in neprilagojenih junakov zato, ker so bili pripovedno zanimivejši od konformnih, pa tudi zato, ker so taki lahko izrazili bralčevo potlačeno osebno, socialno in nacionalno nelagodje. Zaradi njih smo se bralci navadili na to, da bomo v literaturi vedno srečali junake, ki bodo dali duška našemu nezadovoljstvu z obstoječim družbenim redom, se tako potolažili in oborožili s potrpljenjem za prenašanje nadaljnjih vsakdanjih tegob.

Noben od naštetih junakov ni bil brez napak. Eni so bili premalo slovenski, drugi premalo junaški, tretji nespodobni. Mlinarjevega Janeza na primer kazi pomanjkanje doslednega junaštva. Njegova nezadostnost se pokaže, ko je pripovedovalec prisiljen del njegovih junaških nalog zaupati nevesti Marjetici. Kot velja za slovenske ženske nasploh, je Marjetica smelejša od Janeza in to zelo glasno pove: "No, veš kaj, Janez, za tako bojazljivega te pa nisem imela." Če Marjetica rešuje naslovnega junaka iz zagat, ali ni potem le ona prava junakinja? Kako je sploh s slovenskimi junakinjami?